

ZBIGNIEW BERESZYŃSKI
Instytut Śląski w Opolu
ORCID [0000-0001-9761-8701](https://orcid.org/0000-0001-9761-8701)

KOLEJE POD SPECJALNYM NADZOREM. SŁUŻBA BEZPIECZEŃSTWA JAKO INSTRUMENT NADZORU PAŃSTWOWEGO NAD KOLEJĄ W LATACH 1957–1980, CZ. 1 (1957–1975)

**THE RAILWAYS UNDER CLOSE SURVEILLANCE. SECURITY SERVICE
AS AN INSTRUMENT OF STATE SUPERVISION OF THE RAILWAYS IN 1957–
1980. PART I (1957–1975)**

ABSTRACT: Due to their strategic importance, the railways were subject to particular surveillance by the state security apparatus of the Polish People's Republic. Since 1957, the related tasks were carried out by department III of the Security Service (Służba Bezpieczeństwa), which centered its operations on broadly understood economy issues. In 1970 and from then on, the activities of the Security Service were systematized through establishing the so-called "unit cases" for the key organizational units of the railways.

KEYWORDS: Security Service (Służba Bezpieczeństwa), railways, economy, operation surveillance, protection

Z uwagi na swoje ogromne znaczenie gospodarcze i strategiczne koleje pozostawały pod szczególnym nadzorem aparatu bezpieczeństwa „Polski Ludowej”, reprezentowanego przez organy bezpieczeństwa publicznego, Służbę Bezpieczeństwa, a także zwiad Wojsk Ochrony Pogranicza i inne służby specjalne. Zajmowały się one zwalczaniem przejawów opozycji politycznej wśród kolejarzy, rozległy zakres ich zadań obejmował zarazem ochronę kontrwywiadowczą kolei, walkę z nieprawidłowościami natury gospodarczej, ustalanie przyczyn wypadków

i katastrof oraz aktywne reagowanie na wszelkiego rodzaju niepożądane zjawiska w działalności kolei. Wszystko to było określane jednym mianem – ochrony kolei.

Dokumentacja wytwarzana w związku z tymi działaniami zachowała się jedynie częściowo – w różnym stopniu i zakresie w różnych częściach kraju. Nie ma zatem możliwości pełnego zaprezentowania form i mechanizmów tego nadzoru w obrębie jednego regionu w całym okresie lat 1944/1945–1989. Wymaga to uwzględnienia przykładów z różnych okręgów kolei państwowych i rekonstruowanie na tej podstawie w miarę spójnego obrazu dla całego okresu „Polski Ludowej”. Ze względu na kluczowe znaczenie dla gospodarki narodowej potencjału województwa katowickiego i obszarów przyległych zwrócono przy tym szczególną uwagę na dokumentację wytworzoną przez aparat bezpieczeństwa dla tego terenu. W odniesieniu do lat 1945–1956 problematykę tę omówiłem w osobnym artykule, została również przedstawiona w monografii Bartosza Kruka¹. Prezentowany tekst stanowi zatem kontynuację wspomnianych badań, obejmując okres rządów Władysława Gomułki i Edwarda Gierka. Ze względu na znaczenie drugiej połowy lat 70. XX w. i wprowadzone w tym czasie zmiany organizacyjne pierwsza część tego opracowania dotyczy lat 1956–1975, a kolejne pięciolecie zaprezentuję w następnym numerze Śląskiego Kwartalnika Historycznego „Sobótka”, w którym znajdzie się również podsumowanie.

Aparat bezpieczeństwa i „ochrona kolei” w latach 1945–1956

Jako wprowadzenie do dalszych rozważań warto przywołać podstawowe informacje dotyczące działalności aparatu bezpieczeństwa w zakresie „ochrony” kolei przed 1956 r. Od stycznia 1945 r. znajdowała się ona w kompetencji Wydziału VI Departamentu I Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego (MBP). Wydział ten był odpowiedzialny za sprawowanie nadzoru nad transportem i łącznością, a w ramach tego zwłaszcza nad koleją. W poszczególnych województwach terenowy odpowiednik Wydziału VI stanowiła Sekcja VI Wydziału I Wojewódzkiego

---

¹ Zbigniew Bereszyński, *Koleje pod specjalnym nadzorem. Aparat bezpieczeństwa Polski Ludowej jako instrument nadzoru państwowego nad koleją w latach 1945–1956*, [w:] *Państwo wobec kolei żelaznych w Polsce*, red. Michał Kapias, Dawid Keller, Rybnik 2017, s. 309–349; Bartosz Kruk, *Kolej na Dolnym Śląsku w latach 1945–1949: odbudowa i funkcjonowanie w cieniu militaryzacji*, Wrocław–Lubin 2020, s. 196–212.

Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego (WUBP)². We wrześniu 1945 r. całość zagadnień związanych z koleją przejął nowo utworzony Wydział VIII (kolejowy) Departamentu IV MBP. Departament IV (zwany ekonomicznym) – utworzony na bazie dotychczasowego Wydziału IV Departamentu I MBP – był odpowiedzialny za całokształt spraw związanych z „ochroną” gospodarki narodowej. Terenowy odpowiednik Departamentu IV MBP stanowiły wydziały IV WUBP. Naczelnikom tych wydziałów podlegały kolejowe ekspozytury bezpieczeństwa publicznego, ulokowane przy Dyrekcjach Okręgowych Kolei Państwowych (DOKP) oraz ważniejszych węzłach, stacjach i warsztatach kolejowych³.

Dla pełnego naświetlenia ówczesnej sytuacji polskiego kolejnictwa dodać należy, że od listopada 1944 r. obowiązywała militaryzacja kolei, wprowadzona dekretem Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego. Wiązała się z tym m.in. działalność na Polskich Kolejach Państwowych (PKP) prokuratury wojskowej i specjalnego sądownictwa wojskowego. Działalność represyjna tych organów władzy dopełniała i w sensie formalnoprawnym wieńczyła w konkretnych przypadkach operacyjną i represyjną aktywność organów bezpieczeństwa publicznego. Militaryzację kolei zniesiono dopiero 20 VII 1949 r.⁴

W grudniu 1950 r. utworzono Departament VIII MBP, zajmujący się transportem i komunikacją, a w ramach tego również koleją. Departament ten kontynuował działalność istniejącego wcześniej Wydziału VIII Departamentu IV MBP, będąc jego bezpośrednim sukcesorem organizacyjnym i kadrowym⁵. Utworzenie nowego departamentu oznaczało znaczne podniesienie rangi zagadnień związanych z operacyjną „ochroną” transportu i komunikacji. Departamentowi VIII MBP podlegały wydziały VIII WUBP, zwane też wydziałami komunikacji. Koleją (szereżej komunikacją i transportem) zajmowały się również referaty bądź sekcje VIII powiatowych i miejskich urzędów bezpieczeństwa publicznego, stanowiące terenowy odpowiednik wydziałów VIII WUBP. Do struktury aparatu bezpieczeństwa

---

² Por. Zbigniew Nawrocki, *Struktura aparatu bezpieczeństwa*, [w:] *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 1, 1944–1956, red. Krzysztof Szwaagrzyk, Warszawa 2005, s. 26–27.

³ *Ibidem*, s. 32–33.

⁴ Zobacz: Bartosz Kruk, *Kolej na Dolnym Śląsku*, s. 181–196; *idem*, *Militaryzacja kolei na przykładzie Dyrekcji Okręgowej Kolei Państwowych we Wrocławiu w latach 1945–1949*, [w:] *Gospodarka i społeczeństwo a wojskowość na ziemiach polskich*, red. Tomasz Głowiński, Krzysztof Popiński, Wrocław 2010, s. 487–498; *idem*, *Militaryzacja kolei jako element umacniania władzy ludowej w Polsce po II wojnie światowej*, [w:] *Państwo wobec kolei żelaznych w Polsce*, red. Michał Kapias, Dawid Keller, Rybnik 2017, s. 294–307.

⁵ Nawrocki, *Struktura*, s. 44.

należały też referaty ochrony przy poszczególnych węzłach kolejowych i innych ważnych obiektach Polskich Kolei Państwowych. Terenowe jednostki pionu VIII aparatu bezpieczeństwa uzyskały strukturę dostosowaną do struktur organizacyjnych kolei i w dużym stopniu niezależną od podziału administracyjnego kraju⁶.

Na przełomie 1954/1955 r. doszło do generalnej reorganizacji aparatu bezpieczeństwa w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (PRL). Istniejące do tego czasu Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego uległo likwidacji, a jego kompetencje zostały rozdzielone pomiędzy Komitet ds. Bezpieczeństwa Publicznego (KdsBP) i Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (MSW). Lokalne struktury bezpieczeństwa publicznego zostały w związku z tym przemianowane na urzędy ds. bezpieczeństwa publicznego. Łączyła się z tym znaczna redukcja potencjału kadrowego aparatu bezpieczeństwa⁷. W jego nowej strukturze, działającej od wiosny 1955 r., miejsce Departamentu VIII MBP zajął realizujący analogiczne zadania Departament V KdsBP. Departamentowi temu podlegały wydziały V wojewódzkich urzędów ds. bezpieczeństwa publicznego, utworzone tylko w ośrodkach wojewódzkich stanowiących jednocześnie siedzibę DOKP: Gdańsku, Katowicach (Stalinogrodzie), Krakowie, Lublinie, Łodzi, Poznaniu, Szczecinie, Warszawie i Wrocławiu⁸.

Służba Bezpieczeństwa jako nowy instrument sprawowania nadzoru operacyjnego nad koleją. Zagadnienia organizacyjno-kadrowe

W październiku 1956 r. doszło w Polsce do przełomu politycznego, w wyniku którego I sekretarzem Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej został Władysław Gomułka. Jedną z ważniejszych konsekwencji tego przełomu stała się kolejna reorganizacja aparatu bezpieczeństwa w PRL. Ustawa

---

⁶ Por. Bereszyński, *Koleje pod specjalnym nadzorem*, s. 328–335.

⁷ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie (dalej: AIPN), sygn. 001834/2238, K. Sękowski, *Geneza powstania, rozwój organizacyjno-kadrowy oraz działalność organów bezpieczeństwa w latach 1945–1956 na przykładzie województwa opolskiego*, praca magisterska napisana pod kierownictwem naukowym ppłk. dr. Ryszarda Głukowskiego, Warszawa 1985, s. 72–75. Por. Ryszard Terlecki, *Miecz i tarcza komunizmu. Historia aparatu bezpieczeństwa w Polsce 1944–1990*, Kraków 2007, s. 120–125.

⁸ Por. Henryk Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa PRL 1944–1990*, Warszawa 1997, s. 29–31; *Aparat bezpieczeństwa w Polsce w latach 1954–1956. Taktyka, strategia, metody*, oprac. Grzegorz Majchrzak, Andrzej Paczkowski, Warszawa 2011, s. 11–13, 31. Z nieznanых powodów wydziału takiego nie utworzono jednak w Olsztynie, który także stanowił siedzibę DOKP.

z 13 XI 1956 r. o zmianie organizacji naczelných organów administracji publicznej w zakresie bezpieczeństwa publicznego znosiła KdsBP oraz przekazywała sprawy związane z ochroną „ustroju ludowo-demokratycznego ustalonego w Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i interesów Państwa przed wrogą działalnością szpiegowską i terrorystyczną [...] do zakresu działania Ministra Spraw Wewnętrznych”. Na mocy teŝ ustawy osoby zatrudnione w KdsBP przechodziły do pracy w MSW⁹. Formalnie rzecz biorąc, nie przewidywała ona tworzenia nowych struktur aparatu bezpieczeństwa ani teŝ nie mówiła *explicite* o włączeniu jego dotychczasowych struktur do struktury resortu spraw wewnętrznych. Jej uregulowania nie wykraczały poza określenie aktualnego statusu dotychczasowych pracowników KdsBP, którzy na jej mocy stali się pracownikami MSW. Mimo to w praktyce skutkowała ona utworzeniem Służby Bezpieczeństwa (SB) jako struktury funkcjonującej w organizacyjnych ramach resortu spraw wewnętrznych¹⁰.

Całokształt spraw związanych ze sprawowaniem nadzoru nad gospodarką znalazł się w gestii Departamentu III MSW, któremu podlegały wydziały III SB w strukturze komend wojewódzkich (KW) Milicji Obywatelskiej (MO). Pion III aparatu bezpieczeństwa realizował bardzo różne zadania, obejmujące teŝ zwalczanie przeciwników politycznych, sprawowanie nadzoru nad oświatą, nauką, środowiskami twórczymi i służbą zdrowia, a w pierwszych latach działalności tegoŝ pionu również sprawowanie nadzoru nad Kościołem katolickim i innymi związkami wyznaniowymi oraz mniejszościami narodowymi. Sprawy gospodarcze należały do kompetencji Wydziału VI Departamentu III MSW. Terenowym odpowiednikiem tego wydziału były grupy VI wydziałów III SB w poszczególnych komendach wojewódzkich MO, zajmujące się również sprawowaniem nadzoru nad koleją. Sytuacja taka utrzymała się do maja 1975 r. Wypada dodać, że wydziały III SB komend wojewódzkich MO, podobnie jak inne wydziały operacyjne SB,

---

⁹ Ustawa z 13 XI 1956 r. o zmianie organizacji naczelných organów administracji publicznej w zakresie bezpieczeństwa publicznego, Dz.U. 1956, nr 54, poz. 241. Por. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa*, s. 125–128; *Aparat bezpieczeństwa w Polsce*, t. 2, 1956–1975, red. Paweł Piotrowski, Warszawa 2006, s. 7; *Historyczno-prawna analiza struktur organów bezpieczeństwa państwa w Polsce Ludowej (1944–1990)*. Zbiór studiów, red. Andrzej Jusupowić, Rafał Leśkiewicz, Warszawa 2013, s. 185–188, 191.

¹⁰ Miejsce Służby Bezpieczeństwa i jej jednostek w strukturach resortu spraw wewnętrznych określały akty prawne niższego rzędu: Rozkaz nr 3/56 ministra spraw wewnętrznych z 28 XI 1956 r., Zarządzenie nr 00238/56 ministra spraw wewnętrznych z 29 XI 1956 r. i Uchwała nr 781 Rady Ministrów z 13 XII tegoŝ roku. Por. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa*, s. 127–128; *Aparat bezpieczeństwa*, t. 2, s. 11; *Historyczno-prawna analiza*, s. 192–195; Terlecki, *Miecz i tarcza*, s. 146–147.

miały do swojej dyspozycji funkcjonariuszy zatrudnionych w referatach SB komend powiatowych (KP) MO¹¹.

Poprzez zakamufłowanie aparatu bezpieczeństwa w strukturach resortu spraw wewnętrznych stwarzano pozory zerwania ze skompromitowaną, w powszechnym odczuciu społecznym, przeszłością tegoż aparatu. Rzeczywistość przedstawiała się jednak zupełnie inaczej. Mimo gruntownej reorganizacji i znacznej redukcji jego potencjału kadrowego aparat bezpieczeństwa pozostał głęboko zakorzeniony w swojej niesławnej przeszłości spod znaku urzędów bezpieczeństwa, MBP i KdsBP. Szczególnie jaskrawym tego przejawem była kadrowa ciągłość jego struktur na wszystkich szczeblach organizacyjnych. Dotyczy to również struktur odpowiedzialnych za sprawowanie nadzoru nad kolejną. Tak np. jednym z zastępców naczelnika Wydziału III SB KW MO w Katowicach został mjr Stanisław Opitek, dotychczasowy naczelnik Wydziału V Wojewódzkiego UdsBP¹². Odpowiadał on za nadzór nad gospodarką, a w szczególności – o tym świadczy treść zachowanej dokumentacji – osobiście zajmował się sprawami dotyczącymi kolei¹³. Z początkiem marca 1961 r. awansował na stanowisko naczelnika wydziału, a z początkiem marca 1968 r. został zastępcą komendanta wojewódzkiego MO ds. SB. 5 IV 1969 r., już w stopniu pułkownika, objął jeszcze wyższe stanowisko – I zastępcy komendanta

---

¹¹ Oddziałowe Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Katowicach (dalej: AIPN Ka.), sygn. 032/132, t. 1, Meldunek specjalny [dla naczelnika Wydziału VI Departamentu III MSW], 12 X 1961 r., k. 20; Notatka informacyjna, 30 III 1962 r., k. 32; Notatka informacyjna, 4 IV 1962 r., k. 34; Notatka informacyjna, 14 IV 1962 r., k. 35; Pismo zastępcy naczelnika Wydziału III SB KW MO w Katowicach do naczelnika Wydziału VI Departamentu III MSW, 10 XI 1960 r., k. 86; Pismo zastępcy naczelnika Wydziału III SB KW MO w Katowicach do naczelnika Wydziału VI Departamentu III MSW, 21 III 1960 r., k. 89; Pismo zastępcy naczelnika Wydziału III SB KW MO w Katowicach do naczelnika Wydziału VI Departamentu III MSW, 6 IV 1960 r., k. 91; Pismo zastępcy naczelnika Wydziału III SB KW MO w Katowicach do naczelnika Wydziału VI Departamentu III MSW, 26 IV 1960 r., k. 93; Pismo zastępcy naczelnika Wydziału III SB KW MO w Katowicach do naczelnika Wydziału VI Departamentu III MSW, 16 II 1961 r., k. 123; Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa*, s. 131; *Aparat bezpieczeństwa*, t. 2, s. 14; Terlecki, *Miecz i tarcza*, s. 357.

¹² AIPN, sygn. 0193/5073, t. 1, Przebieg służby [Stanisława Opitka], k. 1; Przebieg służby (pracy), k. 3. Por. *Aparat bezpieczeństwa*, t. 2, s. 67.

¹³ AIPN Ka., sygn. 032/132, t. 1, Meldunek specjalny [dla naczelnika Wydziału VI Departamentu III MSW], 12 X 1961 r., k. 20; Pismo zastępcy naczelnika Wydziału III SB KW MO w Katowicach do naczelnika Wydziału VI Departamentu III MSW, 10 XI 1960 r., k. 86; Pismo zastępcy naczelnika Wydziału III SB KW MO w Katowicach do naczelnika Wydziału VI Departamentu III MSW, 21 III 1960 r., k. 89; Pismo zastępcy naczelnika Wydziału III SB KW MO w Katowicach do naczelnika Wydziału VI Departamentu III MSW, 6 IV 1960 r., k. 91; Pismo zastępcy naczelnika Wydziału III SB KW MO w Katowicach do naczelnika Wydziału VI Departamentu III MSW, 26 IV 1960 r., k. 93; Pismo zastępcy naczelnika Wydziału III SB KW MO w Katowicach do naczelnika Wydziału VI Departamentu III MSW, 16 II 1961 r., k. 123.

wojewódzkiego MO ds. SB. Na stanowisku tym pozostawał do końca maja 1975 r.¹⁴ Pierwszym naczelnikiem Wydziału III SB KW MO we Wrocławiu został z kolei ppłk Jan Niedbała, dotychczasowy naczelnik Wydziału V Wojewódzkiego UdsBP. Kierował on miejscowym Wydziałem III SB do końca lipca 1963 r.¹⁵

Wypada dopowiedzieć, że część funkcjonariuszy zajmujących się przed 1956 r. „ochroną” kolei kontynuowała w późniejszym czasie działalność w jednostkach mających odmienny zakres zainteresowań. Niektórzy z nich osiągnęli bardzo wysokie szczeble w hierarchii zreorganizowanego aparatu bezpieczeństwa. Tak np. Józef Spisak, stojący w latach 1955–1956 na czele Wydziału V WUdsBP w Krakowie, po blisko trzech latach pracy w Inspektoracie Kierownictwa Jednostek Bezpieczeństwa KW MO w Krakowie, został w październiku 1962 r. zastępcą komendanta wojewódzkiego MO ds. bezpieczeństwa w Opolu. Awansowany z początkiem listopada 1969 r. na I zastępcę komendanta wojewódzkiego MO ds. SB, pozostawał na tym stanowisku do końca stycznia 1972 r. Przeniesiony później na stanowisko starszego inspektora w Inspektoracie Kierownictwa SB KW MO w Krakowie, pracował tam do końca czerwca 1975 r.¹⁶ Tadeusz Gocek, kierujący w latach 1954–1956 Oddziałem VIII WUBP, a następnie Oddziałem V w Opolu Wojewódzkiego UdsBP w Katowicach, został zastępcą komendanta miejskiego (KM) MO ds. bezpieczeństwa

---

¹⁴ AIPN, sygn. 0193/5073, t. 1, Przebieg służby [Stanisława Opitka], k. 1–2; Przebieg służby (pracy), k. 3–5. Por. *Aparat bezpieczeństwa*, t. 2, s. 66.

¹⁵ *Aparat bezpieczeństwa*, t. 2, s. 161. W spisanej po latach relacji J. Niedbała zdefiniował kierowany przez siebie Wydział III SB KW MO we Wrocławiu jako „wydział polityczny i ochrony gospodarki narodowej”. Charakteryzując dokonane jesienią 1956 r. zmiany w strukturze i zasadach działania aparatu bezpieczeństwa, napisał: „Służba Bezpieczeństwa w nowym usytuowaniu formalno-prawnym nadal zachowała swoistą autonomię w rozstrzyganiu merytorycznych problemów operacyjnych w stosunkach ze służbą Milicji Obywatelskiej, a jednocześnie »zbliżyła« się do instancji Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w województwie i w powiatach. Zastępca komendanta wojewódzkiego MO ds. Służby Bezpieczeństwa i naczelnik Wydziału Politycznego i Ochrony Gospodarki Narodowej na bieżąco konsultowali powstające w toku pracy problemy polityczno-operacyjne z I sekretarzem KW PZPR, sekretarzami i kierownikami odpowiednich wydziałów KW. Kierownictwo Komitetu Wojewódzkiego PZPR okazało znacznie więcej pomocy w ukierunkowywaniu pracy SB, roztoczono głębszy i szerszy nadzór nad pracą tej służby i wzmożła się kontrola polityczno-partyjna jej funkcjonowania”. AIPN., sygn. 2241/385, Relacja [Jana Niedbały], 26 VIII 1986 r., k. 59–60.

¹⁶ Oddziałowe Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Krakowie (dalej: AIPN Kr.), sygn. 059/129, Przebieg służby (pracy) [Józefa Spisaka], k. 32–35. Por. *Aparat bezpieczeństwa*, t. 2, s. 119; Wojciech Frazik, Filip Musiał, Mateusz Szpytma, Michał Wenkar, *Ludzie bezpieki województwa krakowskiego. Obsada stanowisk kierowniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa w województwie krakowskim w latach 1945–1990*, Kraków 2009, s. 528–529.

w Siemianowicach. Na początku czerwca 1959 r. objął on stanowisko naczelnika Wydziału Paszportów Zagranicznych KW MO w Katowicach¹⁷.

Cele i formy sprawowania nadzoru operacyjnego nad koleją. Teczki obiektowe oraz inne przykłady aktywności SB do początku lat 70. XX w.

Podobnie jak w okresie do 1956 r., aparat bezpieczeństwa zakładał i prowadził tzw. teczki obiektowe dla ważniejszych obiektów kolejowych, takich jak: DOKP, zakłady naprawcze taboru kolejowego (ZNTK), węzły kolejowe czy ważniejsze linie kolejowe. Przykładem tego może być zachowanateczka z materiałami z lat 1960–1962, wytworzonymi w ramach nadzoru nad DOKP w Katowicach i podległymi jej jednostkami PKP, sprawowanego przez Grupę VI Wydziału III SB tamtejszej KW MO¹⁸. W maju 1960 r. Wydział III SB KW MO w Gdańsku założył teczkę obiektową dla tamtejszej DOKP, uzasadniając to faktem, że struktura Dyrekcji obejmuje m.in. Wydział Wojskowy. Z faktu tego wywodzi się „konieczność organizowania [...] pracy operacyjnej celem zabezpieczenia tajemnicy państwowej oraz zapewnienia sobie dopływu informacji o przejawach [...] wrogiej działalności”¹⁹. W latach 1961–1963 Wydział III SB KW MO w Olsztynie prowadził teczkę podręczną dla miejscowej DOKP i podległych jej jednostek. Teczkę tę zamknięto i zarchiwizowano pod koniec 1963 r. w związku z likwidacją DOKP w Olsztynie²⁰.

W marcu 1960 r. Referat SB Komendy Powiatowej MO w Oleśnicy założył teczkę obiektową dla miejscowych Zakładów Naprawczych Taboru Kolejowego. Uzasadniano to faktem, że zakłady te, zatrudniające 2082 pracowników, należą

---

¹⁷ *Aparat bezpieczeństwa*, t. 2, s. 68, 73. W czerwcu 1961 r. zwolniono go ze służby pod zarzutem przyjmowania korzyści majątkowych od osób ubiegających się o paszporty.

¹⁸ AIPN Ka., sygn. 032/132, t. 1, Pismo zastępcy naczelnika Wydziału III SB KW MO w Katowicach do zastępcy komendanta powiatowego MO ds. bezpieczeństwa w Będzinie, 6 I 1960 r., k. 83; Pismo zastępcy naczelnika Wydziału VI Departamentu III MSW do naczelnika Wydziału III SB KW MO w Katowicach, 28 XII 1962 r., k. 246.

¹⁹ Oddziałowe Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Gdańsku (dalej: AIPN Gd.), sygn. 003/26, t. 2, Postanowienie o założeniu teczki obiektowej, 10 V 1956 r., s. 490.

²⁰ Oddziałowe Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Białymstoku (dalej: AIPN Bi.), sygn. 087/172, Wniosek o założeniu teczki podręcznej na obiekt [nadzorowany] po zagadnieniu komunikacji, 24 V 1961 r., s. 2; *ibidem*, Wniosek o złożeniu teczki podręcznej na obiekt DOKP Olsztyn do archiwum, 25 XI 1963 r., s. 78 [pdf]. Teczka zachowała się fragmentarycznie w formie mikrofilmu.

do obiektów o kluczowym znaczeniu dla gospodarki, natomiast bywały w nich notowane awarie, a nawet domniemane akty sabotażu w formie wrzucania „obcych ciał do cylindrów parowozowych, co wskazywało na celową, wrogą działalność”²¹. Tenże referat prowadził od czerwca 1962 r. również teczki podręczne dla dwóch innych obiektów kolejowych: Węzła PKP wraz z Parowozownią w Oleśnicy oraz linii tranzytowej Częstochowa – Wrocław – Węglińiec na odcinku Bierutów – Oleśnica – Szczodre²². W 1962 r. Referat SB Komendy Miejskiej MO w Gliwicach, działając we współpracy z Wydziałem III SB KW MO w Katowicach, założył teczkę podręczną dla linii kolejowej Gliwice – Pyskowice – Strzelce Opolskie. Z uwagi na bardzo napiętą sytuację międzynarodową (kryzys berliński, kryzys kubański), grożącą wybuchem konfliktu zbrojnego z Zachodem, linia ta została wówczas zaliczona do obiektów o znaczeniu kluczowym. W styczniu 1965 r. zrezygnowano jednak z dalszego prowadzenia teczki, uzasadniając to tym, że już „od dłuższego czasu nie stwierdza się tam [przejawów] wrogiej działalności antypaństwowej”²³. Referat SB KP MO we Wrocławiu założył w 1962 r.

²¹ Oddziałowe Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej we Wrocławiu (dalej: AIPN Wr.), sygn. 032/584, t. 1, Postanowienie o założeniu teczki obiektowej, 23 III 1960 r., k. 4; Sytuacja operacyjna na ZNTK Oleśnica, 22 III 1960 r., k. 5–10. W maju 1961 r., w ramach czynności kontrolnych, teczkę tę przeglądał kpt. Franciszek Pietraszko, kierownik Grupy VI Wydziału III SB KW MO we Wrocławiu. Po zapoznaniu się z materiałami dotyczącymi rzekomych aktów sabotażu uznał on, że „nie należy z małych faktów robić poważnych problemów i nie [należy] poddawać się sugestii dyrekcji, która własne niedociągnięcia chce tłumaczyć wrogą działalnością”. Zdarzenia interpretowane jako akty sabotażu wynikały, jego zdaniem, „ze złej organizacji pracy, niedbalstwa i braku dozoru ze strony pionu technicznego”. *Ibidem*, t. 2, Raport z pobytu w Referacie Służby Bezpieczeństwa KP MO] w Oleśnicy w dniu 5 V 1961 r., dokument z 6 V 1961 r., k. 310–312. Obecność ciał obcych w cylindrach parowozów stwierdzono również w 1966 r. W wyniku przeprowadzonych wówczas czynności wyjaśniających uznano, że „należy odrzucić jakiegokolwiek celowe działanie, a pojawienie się ciał obcych jest wynikiem niedokładnych czynności wykonywanych przez brygady rozbiórkowe i montażowe oraz średni dozór techniczny”. *Ibidem*, t. 1, Pismo do dyrektora ZNTK w Oleśnicy, 4 VIII 1966 r., k. 59.

²² *Ibidem*, t. 2, Pismo [do zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. bezpieczeństwa we Wrocławiu] dot. oceny sytuacji operacyjnej na obiektach gospodarki narodowej i zadania służby bezpieczeństwa, 12 II 1962 r., k. 205; Raport z odbytej podróży służbowej do Ref[eratu] S[łużby] Bezpieczeństwa KP MO] w Oleśnicy, 14 IX 1962 r., k. 256–259; Notatka służbowa z kontroli pracy operacyjnej organizowanej na obiektach kolejowych przez Referat S[łużby] Bezpieczeństwa KP MO w Oleśnicy, 4 XII 1962 r., k. 262–266. We wrześniu 1962 r., w ramach czynności kontrolnych, teczkę tę, a także teczkę obiektową ZNTK w Oleśnicy, przeglądał Wiktor Kupijaj, oficer operacyjny Grupy VI Wydziału III SB KW MO we Wrocławiu. W grudniu tegoż roku przeprowadził kontrolę E. Rosiak, oficer operacyjny Wydziału VI Departamentu III MSW.

²³ AIPN Ka., sygn. 07/176, t. 1, Wniosek o zakończenie sprawy, 25 I 1965 r., k. 3; Wniosek o wyłączenie z organizacji pracy operacyjnej obiektu o znaczeniu kluczowym – Linia Kolejowa Gliwice, Pyskowice, Strzelce Opolskie, 14 XII 1964 r., k. 5.

analogiczną teczkę dla linii rokadowej PKP Wrocław – Międzyzylesie. Uzasadniano to faktem, że linia ta ma specjalne znaczenie międzynarodowe, kursujące nią pociągi „biegną do Pragi czeskiej i dalej do Rzymu”, na linii obserwuje się „duże nasilenie ruchu turystycznego”, a także ruchu cudzoziemców podróżujących w innych celach²⁴.

W ramach sprawowanego przez siebie nadzoru nad koleją SB miała decydujący głos w takich sprawach jak dopuszczenie poszczególnych osób „do wykonywania prac o charakterze tajnym, tajnym specjalnego znaczenia i wojskowo-mobilizacyjnym”²⁵. Dobrą ilustrację innych funkcji aparatu bezpieczeństwa w odniesieniu do nadzorowanych jednostek stanowi plan przedsięwzięć operacyjnych w stosunku do ZNTK w Oleśnicy, opracowany w 1966 r. w tamtejszym Referacie SB KP MO. Zgodnie z tym planem miano w szczególności: „Ujawniać zjawiska szkodliwe i rzutujące na zachwianie się produkcji w ZNTK, z rozeznaniem działalności produkcyjnej i występujących zakłóceń w poszczególnych wydziałach i oddziałach i ich wpływ na ogólną funkcjonalność produkcji. [...] Prowadzić rozpoznanie, jakie czynniki hamują wykonawstwo planów, [powodują] zakłócenia produkcji oraz jakie czynniki mają wpływ na nierytmiczność produkcji. [...] Kontaktami w zakładzie zabezpieczyć dopływ o osobach delegowanych z ZNTK za granicę. P[o]przez inne kontakty obywatelskie, służbowe [itp.] rozeznawać, jak przez wyjeżdżających może być zachowana tajemnica państwowa w sprawach nowych patentów, rozbudowy zakładów [itp.], [czy nie ma miejsca na] ujawnianie technologii, sposobów produkcji itd. [...] rozpoznać operacyjnie element siejący wrogie nastroje, propagandę [itp.] i przeciwstawiający się politycznej linii partii. [...] Badać wrogie nastroje wśród załogi, które mogą powstać w konsekwencji złych skutków gospodarczych w zakładach; wykorzystać do tego kontakty obywatelskie i służbowe w K[omitecie] Z[akładowym] PZPR. [...] Zbadać, w jakim stopniu kadra inżynierów w godzinach pracy produkcyjnej

²⁴ AIPN Wr., sygn. 053/1736, Postanowienie o założeniu teczki obiektowej, 11 VIII 1962 r., k. 4; Charakterystyka kontrwywiadowcza obiektu (linii kolejowej Wrocław – Strzelin), 12 IX 1962 r., k. 5–6.

²⁵ AIPN Gd., sygn. 003/26, t. 5, Pismo do naczelnika Biura Wojskowego Dyrekcji Okręg[owej] Kolei Państwowych w Gdańsku, 22 XI 1961 r., s. 2; Pismo do naczelnika Biura Wojskowego Dyrekcji Okręgowej Kolei Państwowych w Gdańsku, 10 VIII 1965 r., s. 86; AIPN Ka., sygn. 010/11, Wykaz osób dopuszczonych do wykonywania prac tajnych, b. d., k. 16; AIPN Wr., 032/584, t. 1, Pismo do kierownika Samodzielnej Sekcji Ogólno-Organizacyjnej KW MO we Wrocławiu, 5 V 1965 r., k. 118; Pismo do kierownika Samodzielnej Sekcji Ogólno-Organizacyjnej KW MO we Wrocławiu, 8 II 1965 r., k. 120.

prowadzi inne zajęcia w szkołach i na kursach w ramach pólletatów i jaki to ma wpływ na organizację dozoru”²⁶.

Nadzorczy z ramienia SB starali się ustalać przyczyny niewykonania planów produkcji i przeciwdziałać powtarzaniu się podobnych sytuacji²⁷. Na zasadzie wzajemnego porównania informacji uzyskanych drogą oficjalną i operacyjną weryfikowano wyniki działalności produkcyjnej, próbując ujawniać przypadki ich fałszowania²⁸. Wyjaśniano przyczyny nieprawidłowości występujących w działalności poszczególnych jednostek, jak np. przekraczanie funduszu płac²⁹, wadliwe wykonanie wyrobów, napraw itp.³⁰ czy zła organizacja

²⁶ AIPN Wr., 032/584, t. 1, Plan operacyjnych przedsięwzięć [w zakresie] zabezpieczenia obiektu kluczowego ZNTK w Oleśnicy do realizacji w roku 1966, 25 III 1966 r., k. 21–23.

²⁷ *Ibidem*, Notatka służbowa dot. przyczyn nierytmicznego wykonywania planów produkcyjnych w ZNTK w Oleśnicy, 9 II 1965 r., k. 110; Meldunek dot. przeciwdziałania [złej organizacji pracy] na odcinku ZNTK w Oleśnicy, 19 II 1965 r., k. 111–112; Meldunek [dla zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. bezpieczeństwa we Wrocławiu], 4 V 1965 r., k. 122; Notatka służbowa dot. sytuacji gospodarczej ZNTK [w Oleśnicy] za I półrocze 1965 r., 4 VIII 1965 r., k. 143–150. Tak np. w początkach 1965 r. SB we współpracy z Komitetem Powiatowym PZPR w Oleśnicy oraz przedstawicielami KW PZPR we Wrocławiu i Zjednoczenia ZNTK zajmowała się przyczynami niewykonania przez ZNTK w Oleśnicy planów w zakresie napraw parowozów oraz produkcji eksportowej dla Związku Sowieckiego. „Nie stwierdzono, ażeby w zakładzie [miała miejsce] wroga, destrukcyjna działalność”. Uznano, że niewykonywanie planów produkcyjnych miało „charakter częściowo obiektywny, wynikający ze złej organizacji pracy”. Chwalono się, że podjęte przeciwdziałania zaowocowały pozytywnymi wynikami, opartymi „na pełnym rozeznaniu” sytuacji, uzyskanemu dzięki pracy operacyjnej SB w zakładzie. W maju 1965 r. pisano: „Profilaktyka odniosła prawidłowe rezultaty, czego dowodem jest [fakt], że ZNTK [w Oleśnicy], które w Zjednoczeniu miały najgorszą opinię w 1964 r., obecnie wykonują plany produkcyjne, załoga twórczo włączyła się do pracy”.

²⁸ Przykładowo w kwietniu 1964 r. wykryto, że kierownictwo ZNTK w Oleśnicy w drastyczny sposób zawyżyło stopień wykonania planu na 1963 r., aby w ten sposób „uzyskać korzystny współczynnik do korekty funduszu płac”, zredukować do minimum przekroczenie tego funduszu w 1963 r., „a ponadto uzyskać akumulację i w końcowym rozliczeniu otrzymać fundusz zakładowy”. *Ibidem*, Meldunek [dla zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. bezpieczeństwa we Wrocławiu], 8 IV 1964 r., k. 237–239.

²⁹ *Ibidem*, Informacja z wykonania zadań produkcyjnych przez zakłady pracy powiatu oleśnickiego za I kwartał 1966 r., k. 93, 95–96.

³⁰ *Ibidem*, Notatka, 2 II 1965 r., k. 108; Notatka, 2 II 1965 r., k. 109; Pismo zastępcy naczelnika Wydziału III SB KW MO we Wrocławiu do zastępcy komendanta powiatowego MO ds. bezpieczeństwa w Oleśnicy, 25 VIII 1965 r., k. 162–163; Notatka służbowa, 17 IX 1965 r., k. 164–168; *ibidem*, Notatka służbowa, 6 XI 1965 r., k. 170–173; *ibidem*, t. 2, Plan czynności operacyjno-sprawdzeniowych w sprawie wadliwej naprawy parowozów i innych narzędzi w ZNTK w Oleśnicy, 28 VI 1963 r., k. 66–68; Notatka służbowa dot. wykonanych czynności w sprawie niewłaściwej naprawy parowozów oraz marnotrawstwa materiałowego do produkcji eksportowej dla ZSRR, 5 VII 1963 r., k. 69–74; AIPN Wr., sygn. 053/1499, Notatka służbowa, 6 XI 1965 r., k. 195–202. Tak np. w sierpniu 1965 r., w związku z wadliwym wykonaniem obrotnicy parowozowej przez ZNTK w Oleśnicy i Kolejowe Zakłady Konstrukcji Stalowych w Starosielcach, Wydział III SB KW MO we Wrocławiu zwrócił się do Referatu SB KP MO w Oleśnicy o „przystąpienie do

pracy³¹. Starano się przeciwdziałać przejawom niegospodarności, nadużyciom i kradzieżom mienia państwowego. Sprawdzano stan zabezpieczenia tajemnicy

aktywnego wyjaśnienia okoliczności wadliwego wykonania obrotnicy i powstałych zanieczyszczeń łożysk oraz ustalenia osób winnych”. Z poczynionych w ślad za tym ustaleń wynikało, że „główną rolę odegrały tu czynniki natury organizacyjnej [...] chaos organizacyjny w ZNTK, bałagan w ewidencji, nieuzgadnianie decyzji między poszczególnymi działami, brak dostatecznego nadzoru na skutek częstych zmian personalnych na kierowniczych stanowiskach itp.” Nie stwierdzono znamion „celowego działania ani złej woli kierownictwa zakładów”. Wobec tego uznano, że kierowanie sprawy na drogę postępowania sądowego byłoby niecelowe, a „prowadzone dochodzenie służbowe z ramienia Zjednoczenia spełni właściwą rolę w zakresie ustalenia osób winnych i wyciągnięcia w stosunku do nich konsekwencji administracyjnych”. Nie omieszkało nadmienić, że „sytuacja organizacyjno-produkcyjna w ZNTK Oleśnica ulega systematycznej poprawie” dzięki prewencyjnym działaniom operacyjnym SB w latach poprzednich („kilkakrotne zmiany kierownictwa w wyniku [...] [przekazywania] informacji do instancji partyjnych”). Wskazywano też, że wina może leżeć częściowo po stronie KZKS w Starosielcach. W połowie lat 70. XX w. z inicjatywy SB przeprowadzono w ZNTK w Oleśnicy dochodzenie służbowe w związku z nieprawidłowościami w zakresie produkcji eksportowej. Chodziło o podjęcie się takiej produkcji na rzecz dwóch firm z Danii i Szwecji „bez właściwego rozpoznania możliwości produkcyjnych zakładu”. Stwierdzono, że „zakład nie posiadał doświadczeń technicznych ani też wysoko kwalifikowanych spawaczy do realizacji tak poważnych przedsięwzięć. O okolicznościach tych poinformowano Zjednoczenie ZNTK”. Sześciu pracownikom ZNTK, głównie spośród średniego nadzoru, zostały udzielone ostrzeżenia. AIPN., sygn. 00178/794, *Niektóre aspekty działalności operacyjnej Wydziału III „A” KW MO we Wrocławiu w zakresie ochrony ważnych obiektów gospodarki narodowej w latach 1975–1977*, praca dyplomowa Mirosława Nettera napisana pod kierunkiem kpt. dr. Stanisława Hoca na seminarium Zakładu III Wyższej Szkoły Oficerskiej MSW im. Feliksa Dzierżyńskiego w Legionowie, 1979 r., k. 41.

³¹ AIPN Wr., 032/584, t. 1, Notatka informacyjna dot. przeciwdziałań operacyjnych na obiekcie ZNTK w Oleśnicy, 29 VII 1965 r., k. 137–140; Pismo do dyrektora ZNTK w Oleśnicy, 4 VIII 1965 r., k. 141–142. Do najważniejszych źródeł informacji na temat ZNTK w Oleśnicy i występujących tam problemów należał tajny współpracownik SB o pseudonimie „Mewa”, mający dostęp do dokumentów dotyczących działalności produkcyjnej przedsiębiorstwa (ze szczególnym uwzględnieniem produkcji eksportowej). Uzyskiwane od niego informacje mówiły m.in. o nieprawidłowościach w zakresie gospodarki materiałowej oraz problemach z realizacją rocznych planów produkcji. W maju 1967 r. zastępca komendanta powiatowego MO ds. bezpieczeństwa w Oleśnicy, mjr Jan Bufan, bazując w szczególności na doniesieniach „Mewy”, zażądał od dyrektora ZNTK wyjaśnień w sprawie odnotowanych nieprawidłowości w działalności przedsiębiorstwa. Dane z doniesień „Mewy” zostały wykorzystane przez mjr. Bufana także w jego wystąpieniu na posiedzeniu Egzekutywy Komitetu Powiatowego PZPR w Oleśnicy w marcu 1968 r., odbywającym się z udziałem przedstawicieli kierownictwa ZNTK, którzy udzielali stosownych wyjaśnień. *Ibidem*, Notatka służbowa, 22 XII 1965 r., k. 193; Doniesienie [TW ps. „Mewa”], 23 XII 1965 r., k. 194–195; Informacja [dla naczelnika Wydziału III SB KW MO we Wrocławiu] dot. stosowania wytycznych do pracy operacyjnej w zakładach pracujących na eksport, 1 X 1965 r., k. 201; t. 2, Notatka służbowa z odbytego spotkania z TW ps. „Mewa”, 19 II 1968 r., k. 9; Notatka służbowa, 14 III 1968 r., k. 10; Notatka służbowa z odbytego spotkania z TW ps. „Mewa”, 17 V 1968 r., k. 11; Notatka służbowa, 2 VII 1968 r., k. 12; Meldunek [dla zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. bezpieczeństwa we Wrocławiu], 16 V 1967 r., k. 23; Pismo zastępcy komendanta powiatowego MO ds. bezpieczeństwa do dyrektora ZNTK w Oleśnicy, 18 V 1967 r., k. 24.

państwowej³² i stan zabezpieczenia przeciwpożarowego³³. Operacyjne metody pracy stosowano do zbierania informacji o najrozmaitszych aspektach działalności nadzorowanych jednostek, jak np. tok wprowadzania „postępu technicznego i malej mechanizacji”³⁴. Do zadań aparatu bezpieczeństwa należało nadal również wyjaśnianie przyczyn i okoliczności poważniejszych awarii, wypadków i katastrof.

Przedmiotem szczególnego zainteresowania SB stawały się, oczywiście, wszelkiego rodzaju przejawy działalności opozycyjnej czy oporu społecznego³⁵.

---

³² *Ibidem*, t. 1, Pismo do naczelnika Wydziału III SB KW MO we Wrocławiu, 29 XI 1966 r., k. 88–89; Meldunek [dla naczelnika Wydziału III SB KW MO we Wrocławiu] dot. stanu zabezpieczenia tajemnicy państwowej w zakładach kluczowych i specjalnych, 30 X 1965 r., k. 204–205; t. 2, Wykaz pracowników mających dostęp do dokumentów tajnych znajdujących się w ZNTK w Oleśnicy, 11 V 1961 r., k. 349; Pismo zastępcy komendanta powiatowego MO ds. bezpieczeństwa w Oleśnicy do sekretarza operacyjnego Kierownictwa SB KW MO we Wrocławiu, 21 X 1961 r., k. 355–356; Pismo zastępcy komendanta powiatowego MO ds. bezpieczeństwa w Oleśnicy do sekretarza operacyjnego Kierownictwa SB KW MO we Wrocławiu, 11 XII 1961 r., k. 367; Notatka służbowa, 23 IV 1960 r., k. 406–407; Notatka służbowa, 5 III 1960 r., k. 408.

³³ *Ibidem*, t. 1, Informacja [dla naczelnika Wydziału III SB KW MO we Wrocławiu], 30 III 1965 r., k. 114; Meldunek [dla naczelnika Wydziału III SB KW MO we Wrocławiu], 29 IV 1965 r., k. 121; t. 2, Notatka operacyjna z kontroli pracy operacyjnej na obiekcie ZNTK Oleśnica, 9 II 1961 r., k. 305–307. W lutym pracę operacyjną miejscowego Referatu SB KP MO w stosunku do ZNTK w Oleśnicy skontrolował por. Henryk Nowaczyk, starszy oficer operacyjny Grupy III Wydziału III SB KW MO we Wrocławiu.

³⁴ W marcu 1964 r. Wydział III SB KW MO we Wrocławiu dał takie zadanie Referatowi SB KP MO w Oleśnicy w odniesieniu do kluczowych zakładów, np. ZNTK. Rozpoznając sytuację w tych zakładach, należało zwrócić uwagę w szczególności na opóźnienia w realizacji wniosków racjonalizatorskich, wprowadzanie do produkcji niedopracowanych prototypów oraz przydatność i wykorzystanie „urządzeń wyprodukowanych w ramach postępu technicznego”. *Ibidem*, t. 1, Pismo zastępcy naczelnika Wydziału III SB KW MO we Wrocławiu do zastępcy komendanta powiatowego MO ds. bezpieczeństwa w Oleśnicy, 16 III 1964 r., k. 235.

³⁵ Przykładowo, w 1961 r. SB poszukiwała autora napisu na cześć prezydenta USA, Johna F. Kennedy’ego, jaki pojawił się w ubikacji Oddziału Mechanicznego ZNTK w Oleśnicy. *Ibidem*, t. 2, Notatka służbowa, 16 V 1961 r., k. 323. W tymże roku do teczki obiektowej tegoż zakładu trafiły materiały o treści opozycyjnej – teksty oraz rysunek, sporządzone przy okazji anonimowej ankiety, zorganizowanej przez Komitet Zakładowy PZPR. *Ibidem*, Ankieta, k. 315; Ankieta, k. 316; Ankieta, k. 317; Kartki z różnymi napisami i rysunkiem, k. 319–322. W 1962 r. miejscowy Referat SB KP MO wyjaśniał sprawę „wrogich napisów”, jakie pojawiły się w jednej z hal Działu Konstrukcyjnego ZNTK. Chodziło w szczególności o napisy o treści „Żądamy podwyżki płac” oraz „Niech żyje 3 Maja”. Już wcześniej w tejże hali pojawiały się „napisy o wrogiej, antypaństwowej i antyrządzieckiej treści”. *Ibidem*, Notatka służbowa dot. obiektu ZNTK Oleśnica, 21 XII 1962 r., k. 174–177. Napisy takie („Śmierć komunistom”, „Śmierć mordercom [z] Katyńia” itp.) wykonywał m.in. Józef Wąsik, strażnik z ZNTK, skazany 26 III 1963 r. przez Sąd Powiatowy w Oleśnicy na rok aresztu. *Ibidem*, t. 2, Meldunek [dla zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. bezpieczeństwa we Wrocławiu], 9 IV 1963 r., k. 128; AIPN Wr., sygn. 053/1499, Plan operacyjno-dochodzeniowych czynności do sprawy operacyjnego rozpracowania krypt. „Autor”, 1 X 1962 r., k. 94–96; Meldunek [dla zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. bezpieczeństwa we Wrocławiu], 24 X 1962 r., k. 97–98; Notatka informacyjna [dla naczelnika Wydziału VI Departamentu III MSW] dot. ujawnienia wrogich napisów w ZNTK Oleśnica, 7 XI 1962 r., k. 99–100; Notatka informacyjna [dla

Jednostki sprawujące nadzór nad koleją odegrały swoją rolę także w walce z Kościołem, jaka rozgorzała na nowo pod koniec lat 50. XX w. Przykładowo, w 1962 r. Referat SB KP MO w Oleśnicy donosił naczelnikowi Wydziału III SB KW MO we Wrocławiu o przypadkach „masowego wieszania” symboli i wizerunków religijnych w pomieszczeniach służbowych zajmowanych przez kolejarzy na terenie miejscowego Węzła PKP wraz z Parowozownią³⁶.

W dalszym ciągu nie rezygnowano również z tropienia „wrogiego elementu” wśród osób zatrudnionych w nadzorowanych obiektach kolejowych. Tematyka taka zajmowała jednak dużo mniej miejsca w wytwarzanej dokumentacji niż w okresie do 1956 r., gdy należała do wątków zdecydowanie pierwszoplanowych. Tak np. w kontrwywiadowczej charakterystyce centrali DOKP oraz poszczególnych służb i obiektów kolejowych na terenie województwa olsztyńskiego, opracowanej w 1961 r. przez Wydział III SB KW MO w Olsztynie, zawarto wykaz „ujawnionego wrogiego elementu”, obejmujący 32 nazwiska. W wykazie tym został ujęty m.in. Aleksander Ufniarski, zastępca naczelnika Zarządu Przewozów DOKP, który w 1960 r. oddał legitymację partyjną, oświadczając, że „na przynależność do PZPR nie pozwala mu sumienie”. Jan Kozłowski, pracownik tegoż zarządu, i Krystyna Frantczak, kierowniczką Działu Wykonawstwa w Zarządzie Drogowym

---

naczelnika Wydziału VI Departamentu III MSW] dot. wrogich napisów w ZNTK Oleśnica, 29 XII 1962 r., k. 101. W marcu 1963 r. Referat SB KP MO w Oleśnicy interweniował również w związku z prowadzonymi przez brakarzy z działu mechanicznego ZNTK dyskusjami „na tematy polityczne skierowane przeciwko Związkowi Radzieckiemu i PRL”. Przeprowadzono rozmowę ostrzegawczą z brakarzem Konstantym Balcewiczem, najaktywniejszym uczestnikiem tych dyskusji. AIPN Wr., 032/584, t. 2, Meldunek [dla zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. bezpieczeństwa we Wrocławiu], 26 III 1963 r., k. 127. W 1962 r. obiektem szczególnego zainteresowania aparatu bezpieczeństwa stał się ponownie Władysław Gołuch, inwigilowany już w 1956 r., jako pracownik stacji Czechowice Miasto, przez Wydział V WUdsBP w Katowicach – Oddział V w Bielsku-Białej. W połowie sierpnia 1962 r. SB Komendy Powiatowej MO w Oświęcimiu objęła go kontrolą w ramach sprawy operacyjnej obserwacji o kryptonimie „Sygnał”. Uzasadniając ten krok, pisano, że Gołuch „w latach 1957–1959 prowadził warcholską, rozrabiacką propagandę wśród pracowników kolejowych na terenie Czechowic. [...] Po przeniesieniu go do pracy w Parowozowni Oświęcim nadal wykazuje w swych wypowiedziach wrogi stosunek do Partii i Władzy Ludowej”. W kwietniu 1963 r., w związku z przeniesieniem Gołucha do pracy w Parowozowni PKP Czechowice Miasto, SB KP MO w Oświęcimiu przekazała sprawę krypt. „Sygnał” do dalszego prowadzenia Referatowi ds. Bezpieczeństwa KP MO w Bielsku-Białej. Sprawę tę zamknięto dopiero na początku lipca 1970 r., blisko pięć lat po przejściu Gołucha na emeryturę. AIPN Ka., sygn. 02/301, t. 2, Postanowienie o założeniu sprawy operac[yjnej] obserwacji o krypt. „Sygnał”, 15 VIII 1962 r., s. 8; Arkusz rejestracyjny, 15 VIII 1962 r., s. 9–12; Wniosek o zakończenie sprawy, 8 IV 1963 r., s. 35–36; Wniosek o zakończenie sprawy, 2 VII 1970 r., s. 42–44.

³⁶ AIPN Wr., sygn. 053/1499, Pismo zastępcy komendanta powiatowego MO ds. bezpieczeństwa w Oleśnicy do zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. bezpieczeństwa we Wrocławiu, 4 VI 1962 r., k. 54–55.

DOKP, zostali odnotowani m.in. w związku ze swoimi wystąpieniami przeciwko działaczom PZPR w październiku 1956 r. Podano także przypadek Kazimierza Ziemkiewicza, pracownika ZNTK w Ostródzie, byłego oficera AK, który „w latach 1957/1958 wraz z innymi [osobami] podburzał załogę ZNTK do strajku – żądając podwyżki płac”. Niejaki Elert, ślusarz wagonowni w Hławie, trafił do rejestru w związku z urządzeniem przyjęcia dla biskupa z okazji święta kościelnego. Józef Danielewicz, zawiadowca stacji kolejowej, znalazł się na cenzurowanym jako „fanatyk religijny, utrzymujący kontakty z księdzem miejscowej parafii i angażujący podległych sobie pracowników do prac kościelnych”. Kilka osób, reprezentujących rodzimą ludność mazurską, znalazło się w wykazie z uwagi na swoją postawę proniemiecką³⁷. W analogicznej charakterystyce DOKP i innych obiektów kolejowych w województwie gdańskim, opracowanej w 1961 r. przez Wydział III SB KW MO w Gdańsku, znalazł się wykaz „elementu podejrzanego”, obejmujący 31 nazwisk. W wykazie tym figurowało m.in. kilku byłych żołnierzy AK, w tym Roman Jeziorowski, pracownik Zarządu Drogowego DOKP, który „w okresie przemian październikowych [w 1956 r.] zdecydowanie wrogo się wypowiedział odnośnie [do] ZSRR”. Wpisano również osoby podejrzwane o postawę proniemiecką lub nawet współpracę z wywiadem RFN³⁸.

W charakterystyce operacyjnej ZNTK w Oleśnicy, sporządzonej w sierpniu 1969 r. przez miejscowy Referat SB KP MO, wymieniono 14 „rozpoznanych dotychczas operacyjnie osób o wrogim stosunku do PRL [...] mogących podjąć wrogą działalność”. W gronie tym znaleźli się m.in. Wiktor Kasprów („syn policjanta granatowego, żołnierz armii Andersa, przybył z Anglii w 1956 r.”), Stanisław Lewandowski („sieję zamęt i podburza załogę”), Henryk Kozłowski („niezadowolony ze stosunków [w] pracy, podburza załogę”), Aleksander Grodzki („pisał wrogie hasło na tablicy”), Józef Wąsik („karany za pisanie wrogich haseł”) oraz Zygmunt Paradowski („wrogi stosunek do PRL, w okresie „wypadków marcowych” pochwalał wrogie elementy”)³⁹.

Służba Bezpieczeństwa aktywnie interweniowała w razie wystąpienia sytuacji konfliktowych w nadzorowanych jednostkach. Normą było wyciąganie mniej

³⁷ AIPN Bi., sygn. 087/172, Kontrwywiadowca charakterystyka centrali DOKP i poszczególnych służb oraz obiektów kolejowych na terenie województwa olsztyńskiego, 17 XI 1961 r., s. 25–31.

³⁸ AIPN Gd., sygn. 003/26, t. 7, Kontrwywiadowca charakterystyka PKP województwa gdańskiego, 10 X 1961 r., s. 10–15.

³⁹ AIPN Wr., sygn. 032/584, t. 1, Charakterystyka operacyjna obiektu kluczowego Zakładów Naprawczych Taboru Kolejowego w Oleśnicy, 18 VIII 1969 r., k. 31.

lub bardziej surowych konsekwencji zarówno wobec osób z kadry kierowniczej, odpowiedzialnych za zaistniałą sytuację, jak i wobec pracowników wyróżniających się w ewentualnej akcji protestacyjnej, nawet jeżeli obiektywnie przyznawano im rację. Dobrym tego przykładem są działania interwencyjne SB w obliczu groźby strajku w ZNTK w Oleśnicy w marcu 1965 r.⁴⁰ W materiałach wytwarzanych przez SB w ramach nadzoru nad DOKP i ZNTK w Gdańsku niejednokrotnie wskazywano na złe nastroje wśród pracowników na tle spraw płacowych. Tak np. w 1966 r. informowano: „Notowane są również negatywne i wrogie wypowiedzi, tak pod adresem Rządu, jak i kierownictwa Zakładów [Naprawczych Taboru Kolejowego]. W wydziałach Wagonowym i Elektrycznym pracownicy wypowiadają się, że nie ma co się spieszyć z wykonywaniem planów, gdyż i tak robotnicy nie będą mieć pieniędzy”⁴¹.

W czerwcu 1971 r. w Wydziale III SB KW MO w Gdańsku sporządzono wykaz 20 członków PZPR – pracowników ZNTK, którzy brali aktywny udział w protestach robotniczych na przełomie lat 1970/1971. Podporucznik Zbigniew

---

⁴⁰ Część pracowników ZNTK zamierzała wówczas strajkować w proteście przeciwko zbyt niskim zarobkom, aby w ten sposób zmusić dyrekcję do podwyższenia poborów. Po otrzymaniu informacji na ten temat SB zaalarmowała władze partyjne i dyrekcję – celem wyjaśnienia sprawy i zapobieżenia próbom spowodowania przerwy w pracy. Okazało się, że odpowiedzialność za zaistniałą sytuację ponoszą „władze administracyjne i kierownictwo Działu Konstrukcyjnego, produkującego aparaturę chemiczną dla Związku Radzieckiego”. Z ich winy „nie wszyscy pracownicy posiadali zatrudnienie w godzinach pracy, co obniżyło ich zarobki”. Na godziny pracy produkcyjnej były wystawiane karty pracy, zaś na godziny postojowe, nie z winy pracowników, kart takich nie wystawiano. Dla zażegnania sytuacji konfliktowej w zakładach „dyrekcja uzupełniła karty pracy na godziny postojowe” i wypłaciła robotnikom należność z tego tytułu, „przez co uniknięto przerwy w pracy i zaburzeń na zakładzie”. Wobec majstra, który ponosił bezpośrednią odpowiedzialność za zaistniałą sytuację, „wyciągnięto wnioski dyscyplinarne” poprzez odwołanie ze stanowiska „i przeniesienie do pracy fizycznej”. Mimo to postanowiono ukarać również dwóch pracowników Działu Konstrukcyjnego, Małoszczyka i Pałkę, którzy „usiłowali na tym tle zakłócić spokój i podburzyć przeciwko dyrekcji resztę załogi”. Wobec Małoszczyka postanowiono zastosować karę partyjną, a wobec Pałki – karę dyscyplinarną. *Ibidem*, Meldunek [dla zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. bezpieczeństwa we Wrocławiu], 26 III 1965 r., k. 113. Nie była to pierwsza tego rodzaju sytuacja w tymże przedsiębiorstwie. 2 III 1963 r. strajkowało przez dwie godziny około 70 pracowników działu gospodarczego i elektrycznego, protestując przeciwko obniżeniu premii. Dyrektor ZNTK zobowiązał się do pozytywnego załatwienia sprawy. Wobec trzech inicjatorów protestu, członków PZPR, postanowiono jednak zastosować sankcje partyjne, włącznie z usunięciem z partii, a miejscowy Referat SB KP MO przeprowadził z nimi rozmowy profilaktyczno-ostrzegawcze. Kary partyjne zastosowano także w stosunku do czterech przedstawicieli kadry kierowniczej ZNTK, m.in. zastępcy dyrektora ds. ekonomicznych, a jeden z kierowników został przeniesiony na niższe stanowisko pracy. *Ibidem*, t. 2, Notatka dot. obiektu ZNTK Oleśnica, 3 IV 1963 r., k. 47; Telefogram nr 82/63, 2 III 1963 r., k. 122; Meldunek [dla zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. bezpieczeństwa we Wrocławiu], 8 III 1963 r., k. 124–125.

⁴¹ AIPN Gd., sygn. 0046/124, t. 2, Informacja, 1966 r., k. 204.

Wojciechowski z tegoż wydziału przedłożył ów wykaz I sekretarzowi Komitetu Zakładowego (KZ) PZPR przy ZNTK wraz z wnioskiem o wydalenie z partii ujętych w nim osób. Pierwszy sekretarz KZ PZPR wyraził jednak wątpliwość co do możliwości zrealizowania wniosku, stwierdzając, że niektóre podstawowe organizacje partyjne są pozytywnie ustosunkowane do tych osób. Co więcej, ku wyraźnemu niezadowoleniu funkcjonariusza SB, uczestniczący przez krótki czas w rozmowie II sekretarz KZ „starał się osoby te wybielać, przypisując im wielkie zasługi jako aktywowi partyjnemu w rozładowaniu konfliktu” w zakładzie⁴².

W pośrednim związku z protestami robotniczymi na Wybrzeżu pozostawały również działania podjęte przez SB w stosunku do pracowników kolejowych w województwie katowickim. 14 XII 1970 r. telegrafistka z DOKP w Katowicach rozesłała do swoich koleżanek w innych jednostkach PKP dalekopis z informacją o strajkach i innych przejawach protestu w Gdańsku, Gdyni i Szczecinie. Informacja ta dotarła do stacji PKP w Raciborzu, Zebrzydowicach, Wodzisławiu Śląskim, Bielsku-Białej, Chałupkach, Rybniku, Chybiu, Czechowicach i Oświęcimiu. Dało to początek wymianie korespondencji pomiędzy telegrafistkami. Jedna z nich, zatrudniona na stacji w Rybniku, pisała: „Najlepiej wszyscy zastrajkujemy i będzie dobrze. Świetna myśl”. Na podstawie informacji uzyskanej z pionu MO korespondencją tą zainteresowała się SB, zakładając sprawę operacyjnego rozpracowania o kryptonimie „Dalekopis”, prowadzoną przez ppor. Jana Daniela, inspektora Grupy VIa Wydziału III KW MO w Katowicach. Ustalono, że dalekopis z informacją o protestach na Wybrzeżu rozesłała Krystyna Frączek, telegrafistka ze stacji telekomunikacyjnej Katowice Osobowa. W ślad za tym przeprowadzono rozmowy ostrzegawcze z nią i sześcioma innymi telegrafistkami. Władze PKP wymierzyły Frączek karę dyscyplinarną w formie nagany⁴³.

---

⁴² *Ibidem*, t. 1, Notatka służbowa, 15 VI 1971 r., k. 99–100; Wykaz członków PZPR w ZNTK [w Gdańsku] – proponowanych do wydalenia z organizacji za negatywną postawę w okresie wydarzeń grudniowych [w] 1970 r. i [w] styczniu 1971 r., k. 101–102.

⁴³ AIPN Ka., sygn. 08/882, Wniosek o wszczęcie sprawy operacyjnego rozpracowania kryptonim „Dalekopis”, 15 XII 1970 r., s. 8–9; Arkusz informacyjny (osoby rozpracowywanej), s. 10, 13; Kronika sprawy, s. 14; Wniosek o zakończenie sprawy operacyjnego rozpracowania, 25 VIII 1971 r., s. 23; Pismo komendanta powiatowego MO w Cieszynie do komendanta wojewódzkiego MO w Katowicach, 15 XII 1970 r., s. 26–27; [Korespondencja dalekopisowa z 14 XII 1970 r.], s. 29, 37, 42, 44; Notatka służbowa, 18 XII 1970 r., s. 53; Streszczenie materiałów w sprawie operacyjnego rozpracowania krypt. „Dalekopis”, 16 VIII 1971 r., s. 82–83. Zgodnie z informacjami zawartymi w jego aktach osobowych, ppor. Daniel, jako inspektor Grupy VI a Wydziału III KW MO w Katowicach, od połowy maja 1970 r. samodzielnie organizował pracę operacyjną w dwóch obiektach kluczowych, a mianowicie w miejscowej DOKP oraz w katowickim węźle PKP. W 1972 r. zadania

Na przełomie lat 1972/1973 SB liczyła się z możliwością poważnych niepokojów społecznych, z akcją strajkową włącznie, w związku z regulacją płać w PKP (notowano wówczas wezwania do strajku, głównie w formie napisów na wagonach). Poszczególne jednostki SB, odpowiedzialne za sprawowanie nadzoru nad koleją, bacznie śledziły stan nastrojów wśród kolejarzy. Zgodnie z szyfrogramem rozсланym w grudniu 1972 r. przez zastępcę komendanta wojewódzkiego MO ds. SB w Opolu, płk. Benedykta Drobota, powiatowe referaty SB zostały zobowiązane do „uaktywnienia pracy operacyjnej i rozpoznania sytuacji i postaw poszczególnych grup i osób w celu ujawnienia pracowników aktywnie angażujących się do działalności destrukcyjnej. W stosunku do ujawnionych autorów lub kolporterów plotek, organizatorów zbiorowych wystąpień i innych wichrzycieli miano, w porozumieniu z miejscowymi władzami polityczno-społecznymi [chodzi o władze PZPR – Z.B.] stosować w danej sytuacji właściwe środki represyjne (rozmowy profilaktyczne, zatrzymania i wszczynanie postępowań przygotowawczych itp.)”. Do spodziewanych akcji protestacyjnych jednak ostatecznie nie doszło⁴⁴.

---

związane z „ochroną” węzła przejął Referat SB Komendy Miejskiej MO w Katowicach. W związku z tym z początkiem maja tegoż roku ppor. Daniel został przeniesiony do pracy w tymże referacie. W połowie września 1972 r. na jego prośbę przeniesiono go do analogicznego referatu w Tarnowskich Górach. AIPN Ka., sygn. 0235/567, Przebieg służby (pracy) [Jana Daniela], s. 72; Wniosek personalny, 29 XII 1970 r., s. 95; Opinia służbowa, 7 II 1972 r., s. 98–99; Wniosek personalny, 22 V 1972 r., s. 101–102; Raport, 24 V 1972 r., k. 102; Raport, 28 VI 1972 r., k. 103.

⁴⁴ AIPN Ka., sygn. 010/12, Szyfrogram zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. SB w Opolu do I zastępców komendantów powiatowych MO ds. SB w województwie opolskim, 14 XII 1972 r., s. 105; Notatka, 15 XII 1972 r., s. 106; Informacja ze spotkania z TW ps. „Semafor”, odbytego 15 XII 1972 r., s. 108; Informacja, 15 XII 1972 r., s. 109; Szyfrogram z Wydziału III SB KW MO w Opolu do zastępców komendantów powiatowych MO ds. SB, 23 XII 1972 r., s. 110; Szyfrogram I zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. SB w Opolu do zastępców komendantów powiatowych MO ds. SB, b. d., s. 111–113; Telefonogram nr 4/72 zastępcy komendanta powiatowego MO ds. SB w Oleśnie do naczelnika Wydziału III SB KW MO w Opolu, 15 XII 1972 r., s. 113–114; Notatka służbowa, 5 I 1973 r., s. 115; Notatka, 5 I 1973 r., s. 116–117; Szyfrogram I zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. SB w Opolu do I zastępców komendantów powiatowych MO ds. SB, 9 I 1973 r., s. 118–119; Notatka służbowa, 5 I 1973 r., s. 121; Wyciąg z doniesienia tajnego współpracownika ps. „Blokada” z 16 I 1973 r., s. 122; Szyfrogram I zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. SB w Opolu do wszystkich KP MO województwa opolskiego, 18 I 1973 r., s. 123; Szyfrogram zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. SB w Opolu do I zastępców komendantów powiatowych MO ds. SB w województwie opolskim, 12 II 1973 r., s. 124–125; Pismo I zastępcy komendanta powiatowego MO ds. SB w Oleśnie do naczelnika Wydziału III SB KW MO w Opolu, 13 II 1973 r., s. 127; Notatka służbowa, 15 II 1973 r., s. 128.

Sprawy obiektowe oraz inne sprawy operacyjne – przykłady

Instrukcja obowiązująca od lutego 1970 r. rozróżniała cztery zasadnicze rodzaje spraw operacyjnych, jakie mogła prowadzić SB: sprawę operacyjnego sprawdzenia, sprawę operacyjnego rozpracowania, sprawę obiektową oraz kwestionariusz ewidencyjny. Sprawę operacyjnego sprawdzenia można było założyć dla potwierdzenia uzyskanej informacji „o przygotowaniach lub prowadzeniu wrogiej działalności przez daną osobę (grupę osób)”. W sprawie takiej mogło chodzić również o ustalenie, czy „ujawnione przestępstwo lub występujące zjawisko [...] jest następstwem wrogiego działania”⁴⁵. Sprawę operacyjnego rozpracowania miano wszczynać w razie stwierdzenia, że „dana osoba (grupa osób) przygotowuje lub prowadzi wrogą działalność i zachodzi potrzeba rozpoznania form, metod, kierunków i zakresu działalności przestępczej oraz uzyskania dowodów tej działalności”. Sprawę taką można było założyć także w wypadku stwierdzenia, że „dokonano czynu przestępnego z pobudek wrogich, którego sprawcy nie są znani, i zachodzi potrzeba wszechstronnego wyjaśnienia okoliczności tego faktu oraz ustalenia sprawców”⁴⁶. Ustalenia poczynione w ramach sprawy operacyjnego rozpracowania mogły być przydatne w ewentualnym postępowaniu karnym, którego prowadzenie należało do kompetencji prokuratury i pionu śledczego SB⁴⁷. Sprawa obiektowa mogła być założona w szczególności w celu operacyjnej ochrony instytucji lub zakładu pracy narażonego „na penetrację wywiadowczą” lub z innych względów wymagającego takiej ochrony⁴⁸. Na tej zasadzie założono m.in. wiele spraw obiektowych dla rozmaitych jednostek organizacyjnych kolejnictwa. Kwestionariusze ewidencyjne obejmowały zaś dokumentację operacyjną wytwarzaną w ramach inwigilacji konkretnych osób będących obiektem zainteresowania SB⁴⁹. W razie stwierdzenia, że dana osoba prowadzi niepożądaną działalność, można było przekwalifikować taki kwestionariusz na sprawę operacyjnego sprawdzenia lub sprawę operacyjnego rozpracowania.

⁴⁵ *Instrukcje o pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa (1945–1989)*, wstęp i oprac. Tadeusz Ruzikowski, Warszawa 2004, s. 135.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 136.

⁴⁷ Por. Paweł Piotrowski, *Struktury Służby Bezpieczeństwa MSW 1975–1990*, „Pamięć i Sprawiedliwość”, 2003, 1, s. 79.

⁴⁸ *Instrukcje o pracy operacyjnej*, s. 136.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 136–137.

Na mocy tych uregulowań na początku lat 70. XX w. działalność związana z „ochroną” kolei została w całym kraju usystematyzowana poprzez założenie spraw obiektowych dla ważniejszych obiektów. Przykładowo, 14 IX 1970 r. Wydział III SB KW MO w Szczecinie założył sprawę obiektową o kryptonimie „Selektor” w celu operacyjnej kontroli miejscowej DOKP i podległych jej jednostek. Do podstawowych „celów ochrony obiektu w ramach tej sprawy zaliczano: rozpoznawanie negatywnych nastrojów załóg i sytuacji konfliktowych ujemnie wpływających na wyniki eksploatacyjne i funkcjonowanie kolei [...] wyjaśnianie przyczyn powstawania katastrof, wypadków pociągowych i manewrowych [...] przeciwdziałanie wszelkim nieprawidłowościom mogącym stwarzać zagrożenie [dla] bezpieczeństwa ruchu pociągów i ujemnie wpływać na właściwe funkcjonowanie kolei [...] kontrolę pracowników PKP utrzymujących kontakty z cudzoziemcami, którzy z racji zajmowanych stanowisk i zainteresowań mogli[by] prowadzić szkodliwą działalność [...] ochronę tajemnicy państwowej i służbowej [...] ujawnianie i przeciwdziałanie przypadkom niegospodarności i marnotrawstwa [...] informowanie kierownictwa obiektu, władz administracyjnych i resortu o występujących zagrożeniach i nieprawidłowościach”⁵⁰.

Z końcem listopada tegoż roku Wydział III SB KW MO w Katowicach założył sprawę obiektową o kryptonimie „DOKP” dla tamtejszej DOKP: „W celu właściwego zorganizowania pracy operacyjnej na tym obiekcie, zmierzającej do zapobiegania i przeciwdziałania wszelkim przejawom i szkodliwej działalności”. Pierwotny kryptonim tej sprawy w bezpośredni sposób wskazywał na obiekt zainteresowania SB, co w oczywisty sposób kolidowało ze stosowaną w pracy operacyjnej praktyką konspirowania tego typu rzeczy. W związku z tym w późniejszym czasie nadano sprawie nowy kryptonim: „Orient”⁵¹. Wydział III SB KW MO w Gdańsku prowadził w stosunku do tamtejszej DOKP analogiczną sprawę o kryptonimie „Pilica”, założoną 21 VII 1971 r. W ramach odrębnie prowadzonych spraw obiektowych były nadzorowane także trzy węzły PKP w województwie gdańskim, a mianowicie węzeł w Gdańsku (sprawa krypt. „Zespół”), węzeł w Gdyni (sprawa krypt. „Stacja”) oraz węzeł w Tczewie (sprawa krypt. „Tor”). W latach

⁵⁰ Oddziałowe Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Szczecinie (dalej: AIPN Sz.), sygn. 0011/1997, Analiza w sprawie obiektowej krypt. „Selektor”, nr ewid[encyjny] 1229, 16 II 1990 r., s. 4–6.

⁵¹ AIPN Ka., sygn. 030/334, [Karta tytułowa], 19 XII 1979 r., s. 2; Wniosek o wszczęcie sprawy obiektowej kryptonim „DOKP”, 30 XI 1970 r., s. 3.

80. XX w. prowadzono również sprawę obiektową o kryptonimie „Komtrans”, dotyczącą Rejonu Przewozów Kolejowych w Gdyni⁵².

Na przełomie października i listopada 1970 r. opolski Wydział III SB KW MO założył sprawę obiektową o kryptonimie „Tabor” dla ZNTK w Opolu. Założenie tej sprawy miało w szczególności pozwolić na realizację „zadań operacyjnych dot[yczących] zabezpieczenia, kontrolowania i rozprac[owania] osób wyjeżdżających do k[rajów] k[apitalistycznych] przed ewentualnym podjęciem wrogiej lub szkodliwej dział[al]ności po powrocie do kraju” (w tym kontekście podkreślano, że „60 proc. załogi jest pochodzenia miejscowego”, co mogło oznaczać w szczególności bliskie związki rodzinne z RFN). Podobnie jak w innych sprawach tego rodzaju, chodziło również o zabieganie i ujawnianie wszelkich przejawów „nieprawidłowości, marnotrawstwa, niezadowolenia załogi”, a także o kontrolowanie realizacji planu produkcji i zobowiązań kooperacyjnych zakładu⁵³. Wydział III SB KW MO w Opolu prowadził także sprawę obiektową o kryptonimie „Tranzyt”, założoną dla polskiego Węzła PKP⁵⁴.

W październiku tegoż roku Referat SB KP MO w Legnicy, we współpracy z Wydziałem III SB KW MO we Wrocławiu, założył sprawę obiektową o kryptonimie „Kolejarze” dla węzłów PKP w Legnicy i Miłkowicach wraz z linią tranzytową Wrocław – Węgliniec, prowadzącą do Niemieckiej Republiki Demokratycznej i Czechosłowacji. O założeniu sprawy zadecydowało szczególne znaczenie strategiczne i gospodarcze tych obiektów: na stacji Miłkowice dokonywano „formowania i rozformowywania pociągów towarowych, a na stacji Legnica: za- i wyładunku taborów wojskowych”. Chodziło tu w szczególności o logistyczną obsługę Północnej Grupy Wojsk Armii Sowieckiej z dowództwem w Legnicy, a także o transport rudy z dolnośląskich kopalń zagłębia miedziowego do huty miedzi w Legnicy. Oceniano, że wymienione obiekty „ze względu na swą wagę narażone są na wrogą działalność” i w związku z tym wymagają operacyjnej ochrony⁵⁵.

---

⁵² AIPN Gd., sygn. 003/26, t. 8, Pismo zastępcy naczelnika Wydziału III „A” do naczelnika Wydziału „C” KW MO w Gdańsku, 8 III 1978 r., k. 1; sygn. 0046/764, t. 3, Meldunek operacyjny, 15 II 1984 r., k. 650.

⁵³ AIPN Wr., sygn. 067/113, sygn. Wniosek o założenie sprawy obiektowej kryptonim „Tabor”, 27 X 1970 r., k. 1.

⁵⁴ AIPN Wr., sygn. 065/192/1, Analiza sprawy operacyjnego sprawdzenia krypt. „Monterzy”, nr ewid[encyjny] H 21 328, 15 X 1975 r., s. 43.

⁵⁵ AIPN Wr., 037/91, Wniosek o wszczęcie sprawy obiektowej kryptonim „Kolejarze”, 7 X 1970 r., k. 2; Meldunek operacyjny, 9 V 1984 r., k. 9.

Referat SB KP MO w Kluczborku w województwie opolskim prowadził sprawę obiektową dla jednostek PKP położonych zarówno w powiecie kluczborskim, jak i na terenie sąsiedniego powiatu oleskiego. Zakładanie odrębnej sprawy obiektowej dla jednostek PKP w powiecie oleskim uznano za niecelowe, ponieważ znajdowały się tam tylko „drobne obiekty”, zatrudniające stosunkowo małą liczbę pracowników i usytuowane „na przelotach linii tranzytowych”. W grudniu 1970 r. dla jednostek tych założono podteczkę sprawy obiektowej prowadzonej przez Referat SB KP MO w Kluczborku. W ramach tej podteczki, prowadzonej przez Referat SB KP MO w Oleśnie i opatrzonej kryptonimem „Tranzyt”, miały być nadzorowane stacje Sowczyce, Olesno Śląskie i Stare Olesno na linii tranzytowej Katowice – Poznań, a także stacje Laskowice i Tuły na linii kolejowej Kluczbork – Opole⁵⁶. Jak widać na tym przykładzie, działalność aparatu bezpieczeństwa była nadal dostosowywana do powiązań organizacyjnych na kolei. Podteczka o kryptonimie „Tranzyt” była prowadzona do kwietnia 1976 r., kiedy zamknięto ją w związku z wprowadzeniem w poprzednim roku nowego podziału administracyjnego kraju. Obszar byłego powiatu oleskiego znalazł się wówczas w granicach nowo utworzonego województwa częstochowskiego. Obiekty nadzorowane do tej pory w ramach podteczki „Tranzyt” objęto nadzorem w ramach omawianej dalej sprawy obiektowej o kryptonimie „Węzeł”, prowadzonej przez Wydział III KW MO w Częstochowie⁵⁷.

W marcu 1971 r. założono sprawę obiektową o kryptonimie „Semafor” dla węzła kolejowego w Herbach Nowych w województwie katowickim. Teczka ta była prowadzona przez Referat SB KP MO w Lublińcu we współpracy z Wydziałem III SB KW MO w Katowicach. Związane z tym zadania w zakresie pracy operacyjnej obejmowały „rozpoznanie osobowe [...] zabezpieczenie tajemnicy państwowej [...] ujawnianie i przeciwdziałanie nieprawidłowościom mogącym

---

⁵⁶ AIPN Ka., sygn. 010/12, Wniosek o założenie podteczki do sprawy obiektowej kryptonim „Tranzyt”, 4 XII 1970 r., s. 6; Wniosek [do naczelnika Wydziału III SB KW MO w Opolu], 28 X 1970 r., s. 7. W ramach podteczki krypt. „Tranzyt” „w szczególności rozpracowano kontakty pracowników z osobami zamieszkałymi w RFN”. W stosunku do kilku osób, które wyjechały z kraju, zablokowano możliwość wjazdu do PRL. W 1973 r. doprowadzono do skazania dróżnika przejazdowego, „który nie dopełnił bezpośrednio obowiązków służbowych związanych bezpośrednio z zapewnieniem bezpieczeństwa ruchu pociągów”. Ponadto wyjaśniano fakt wykręcenia i wyjęcia śrub z podkładów kolejowych. W trakcie prowadzenia podteczki wykorzystywano siedmiu tajnych współpracowników i cztery kontakty operacyjne.

⁵⁷ *Ibidem*, Wniosek o zakończenie sprawy obiektowej (teczki) krypt. „Tranzyt”, nr rej[estracyjny] CZ-42, 7 IV 1976 r., s. 279; Pismo zastępcy naczelnika Wydziału III SB KW MO do naczelnika Wydziału „C” KW MO w Częstochowie, 16 IV 1976 r., s. 282.

powodować powstawanie sytuacji konfliktowych [...] [oraz] sytuacji mogących dezorganizować pracę węzła”. W praktyce zajmowano się przeważnie wyjaśnianiem przyczyn wykolejeń pociągów lub samych wagonów. Wyjaśniano także „fakt niepodjęcia pracy przez zmianę manewrowych” w 1972 r. W kwietniu 1976 r. sprawa o kryptonimie „Semafor” została zamknięta na wniosek Wydziału III KW MO w Częstochowie z uwagi na to, że – zgodnie z aktualnie obowiązującymi wytycznymi Departamentu III MSW – węzeł kolejowy w Herbach Nowych, wraz z innymi tego rodzaju obiektami w nowo utworzonym województwie częstochowskim, został objęty „ochroną” w ramach nowej sprawy obiektowej o kryptonimie „Węzeł”⁵⁸.

Na przełomie lat 1971/1972 SB Komendy Miejskiej MO w Bytomiu założyła sprawę obiektową o kryptonimie „Semafor” dla Węzła PKP wraz z Lokomotywnią I klasy w tymże mieście. Potrzebę założenia sprawy motywowano dużym znaczeniem transportowym bytomskiego węzła kolejowego, zapewniającego połączenie Górnego Śląska z portami Wybrzeża. Argumentowano, że miejscowe „urządzenia kolejowe, w tym wiadukty i mosty, są narażone na wrogą działalność, mogąc[ą] sparaliżować transport na tym odcinku”. Wskazywano też na duże znaczenie bytomskiej Lokomotywni jako obiektu, „w którym dokonuje się remontów głównych, średnich i bieżących lokomotyw”. Stwierdzano, że „w przeszłości notowało się tutaj wadliwe wykonywanie napraw i remontów”⁵⁹. Zasadniczym celem prowadzenia sprawy było „operacyjne zabezpieczenie urządzeń transportowych oraz rozpoznanie załogi”⁶⁰. Sprawa ta była prowadzona do marca 1976 r. Zamknięto ją wówczas, uzasadniając tym, że w okresie jej prowadzenia „nie stwierdzono przejawów niezadowolenia wśród załogi, jak również nie notowano przypadków wrogiej celowej działalności”. Notowane w tym czasie zdarzenia o charakterze negatywnym, podlegające wyjaśnieniu przez SB, miały za

---

⁵⁸ AIPN Ka., sygn. 010/11, Wniosek o wszczęcie sprawy obiektowej kryptonim „Semafor”, 16 III 1971 r., k. 7; Wniosek o zakończenie sprawy obiektowej krypt. „Semafor”, nr rej[estracyjny] CZ-210, 7 IV 1976 r., k. 64. W ramach sprawy krypt. Semafor” wykorzystywano jednego tajnego współpracownika i dwa kontakty operacyjne. 15 II 1972 r. pięciu manewrowych na stacji Herby Stare, Jan Głomb, Jan Misterski, Ryszard Krężel oraz Apostel i Piekara, odmówiło podjęcia pracy, skarżąc się, że DOKP w Katowicach w ogóle nie dba o pracowników tej stacji, a zwłaszcza o manewrowych. Strajk trwał od 8.30 do 9.45. Manewrowi podjęli pracę po rozmowach z naczelnikiem Oddziału Ruchowo-Handlowego PKP w Częstochowie i przedstawicielem Komitetu Powiatowego PZPR w Lublińcu.

⁵⁹ AIPN Ka., sygn. 030/79, Wniosek o wszczęcie sprawy obiektowej kryptonim „Semafor”, 22 XII 1971 r., s. 9.

⁶⁰ *Ibidem*, Wniosek o zakończenie sprawy obiektowej, 15 III 1976 r., s. 608.

przyczynę „niedbalstwo, nienależyte wykonanie obowiązków bądź [były spowodowane] przez nieświadome działanie pracowników”⁶¹.

W nawiązaniu do prowadzonych spraw obiektowych zakładane bywały sprawy operacyjne różnej kategorii⁶². W przypadku spraw operacyjnego sprawdzenia chodziło o wyjaśnianie charakteru, przyczyn i okoliczności określonych zdarzeń, jakie stały się obiektem szczególnego zainteresowania SB. Sprawy operacyjnego rozpracowania, zakładane w razie stwierdzenia przestępstwa, prowadzono z myślą o zebraniu materiału dowodowego na potrzeby ewentualnego postępowania sądowego. W ramach kwestionariuszy ewidencyjnych zbierano informacje o osobach będących indywidualnie obiektem zainteresowania SB⁶³.

Sprawy operacyjnego sprawdzenia lub rozpracowania zakładano m.in. w związku z poważniejszymi wypadkami i katastrofami kolejowymi. Przykładem tego może być sprawa operacyjnego sprawdzenia o kryptonimie „Cysterna”, prowadzona w latach 1974–1975 przez Referat SB KP MO w Tarnowskich Górach w związku z wypadkiem na miejscowej stacji PKP, gdzie w trakcie rozrządu pociągu wagony-cysterny z benzolem najechały na tabor stojący na torze⁶⁴. Sporą liczbę spraw operacyjnego sprawdzenia założono również w związku z coraz liczniejszymi od połowy lat 70. XX w. przejawami niezadowolenia na tle ekonomicznym i akcjami protestacyjnymi w środowiskach kolejarskich. Jedną z najwcześniejszych była sprawa operacyjnego sprawdzenia o kryptonimie „Monterzy”, założona w kwietniu 1975 r. przez Wydział III SB KW MO w Opolu w związku z odmową przyjęcia wynagrodzenia, tzw. ryczałtu monterskiego, przez 22 pracowników Odcinka Zabezpieczenia Ruchu PKP w Groszowicach, którzy w ten

---

⁶¹ *Ibidem*, s. 608–609.

⁶² AIPN Sz., sygn. 0011/1997, Analiza w sprawie obiektowej krypt. „Selektor”, nr ewid[encyjny] 1229, 16 II 1990 r., s. 6.

⁶³ *Instrukcje o pracy operacyjnej*, s. 135–137.

⁶⁴ AIPN Ka., sygn. 028/453, Wniosek o wszczęcie sprawy operacyjnego sprawdzenia krypt. „Cysterna”, 15 X 1974 r., s. 8–9. Mimowolny sprawca wypadku, manewrowy z miejscowego węzła PKP, został ukarany dyscyplinarnie przez władze kolejowe. Niezależnie od tego Wydział III „A” KW MO w Katowicach, po konsultacjach z Wydziałem Śledczym KW MO, przekazał zebrane w sprawie materiału Komisariatowi Kolejowemu MO w Tarnowskich Górach dla dalszego postępowania pod zarzutem nieumyślnego popełnienia przestępstwa. *Ibidem*, Pismo zastępcy naczelnika Wydziału Śledczego KW MO w Katowicach do I zastępcy komendanta powiatowego MO ds. SB w Tarnowskich Górach, 8 V 1975 r., s. 59; *ibidem*, Notatka służbowa, 28 VII 1975 r., s. 60–61; Pismo naczelnika Wydziału III „A” KW MO w Katowicach do Komisariatu Kolejowego MO w Tarnowskich Górach, 5 VIII 1975 r., s. 62.

sposób zaprotestowali przeciwko niekorzystnej dla nich zmianie zasad naliczania ryczałtu⁶⁵.

Dość charakterystyczne dla ówczesnych stosunków było również operacyjne zainteresowanie aparatu bezpieczeństwa osobami przejawiającymi postawę pro-niemiecką, ubiegającymi się o wyjazd emigracyjny do Republiki Federalnej Niemiec (RFN) lub utrzymującymi kontakty osobiste z mieszkańcami RFN. Zwalczanie tego rodzaju postaw należało do najważniejszych zadań aparatu bezpieczeństwa na obszarze tzw. Ziem Odzyskanych.

Jedną z osób, które stały się obiektem zainteresowania SB z tego rodzaju względów, była Maria Kozik, pracownica działu kadr na stacji PKP Chorzów Stary w województwie katowickim. Według materiałów uzyskanych przez SB z pionu milicyjnego przed wyjazdem w odwiedziny do RFN miała ona „interesować się na stacji PKP ruchem towarowym, sprawami kadrowymi i urządzeniami PKP”, co uznano za podejrzane. W związku z tym w lipcu 1971 r. SB Komendy Miejskiej MO w Chorzowie zastosowała wobec niej kontrolę operacyjną w ramach kwestionariusza ewidencyjnego o kryptonimie „Kolejarz”. Ani informacje ze źródeł agenturalnych, ani „inwigilacja korespondencji nie potwierdziły [jednak] przypuszczeń, jakoby ww. miała działać wrogo wobec PRL”. „Podejrzane” zainteresowania okazały się zgodne z rodzajem wykonywanej przez nią pracy⁶⁶. W tym samym mniej więcej czasie (w latach 1971–1974) obiektem zainteresowania SB był również Adolf Wuttke, zamieszkały w Lublińcu pracownik PKP, deklarujący narodowość niemiecką i starający się o wyjazd na stałe do RFN. W związku z ubieganiem się o wyjazd emigracyjny został on zawieszony w czynnościach zastępcy zawiadowcy odcinka sygnałowego w Kluczborku i przeniesiony na

---

⁶⁵ Z poczynionych przez SB ustaleń wynikało, że „pretensje monterów były w zupełności słuszne” (na terenie innych DOKP nadal obowiązywały stare przepisy, korzystniejsze dla pracowników). Mimo to przeprowadzono rozmowę ostrzegawczą z inicjatorem protestu, Tadeuszem Senejką, a jego osobę postanowiono ująć w sprawie obiektowej krypt. „Tranzyt” (dotyczącej węzła PKP w Opolu), „uwzględniając potrzebę okresowej dokładnej kontroli operacyjnej”. AIPN Wr., sygn. 065/192/1, Analiza sprawy operacyjnego sprawdzenia krypt. „Monterzy”, nr ewid[encyjny] H 21 328, 15 X 1975 r., s. 41–43. W latach 1950–1956 Senejko odbywał karę więzienia za działalność konspiracyjną pod szyldem Demokratycznej Armii Krajowej. W 1981 r. wybrano go na przewodniczącego Rejonowej Komisji Porozumiewawczej Kolejarzy NSZZ „Solidarność” w Opolu. AIPN, sygn. 0174/232, Charakterystyka nr 231 nielegalnej młodzieżowej organizacji pn. „Demokratyczna Armia Krajowa”, 30 VII 1979 r., k. 12–15; Kwestionariusz osobowy [Tadeusza Senejki], 8 XI 1975 r., k. 26; AIPN Wr., sygn. 065/192/2, Wniosek o założeniu kwestionariusza ewidencyjnego, 13 II 1982 r., s. 3–4.

⁶⁶ AIPN Ka., sygn. 014/1170, [Ankieta], 27 VII 1971 – 22 III 1974 r., k. 2, 7.

stanowisko montera w Oddziale Zabezpieczenia Ruchu i Łączności w Tarnowskich Górach. Według informacji przekazanych przez kontakt służbowy SB miał on rzekomo interesować się sprawami tajnymi w zakresie wykraczającym poza jego potrzeby zawodowe. W związku z tym w listopadzie 1971 r. SB KP MO w Tarnowskich Górach założyła sprawę operacyjnego sprawdzenia o kryptonimie „Dociekliwy”. Także w tym przypadku podejrzenia okazały się jednak bezpodstawne⁶⁷.

Zwiad Wojsk Ochrony Pogranicza

W strefie nadgranicznej podobną rolę jak SB odgrywał zwiad Wojsk Ochrony Pogranicza (WOP). Służba ta, aktywnie współpracując z cywilnym aparatem bezpieczeństwa, zajmowała się również środowiskiem kolejarskim. Dobrą tego ilustrację stanowi przypadek Władysława Pieczonki, zatrudnionego jako kierownik pociągu w Zebrzydowicach. W maju 1973 r. Wydział II (zwiad) Górnośląskiej Brygady WOP w Gliwicach objął go kontrolą operacyjną w ramach kwestionariusza ewidencyjnego w związku z jego kontaktami z Francją. Kontrolę zakończono we wrześniu następnego roku, uznając, że kontakty z zagranicą miały wyłącznie charakter rodzinny i nic nie wskazuje na prowadzenie przez Pieczonkę jakiegokolwiek wrogiej działalności⁶⁸. Znany przykład nie pozwala przy tym określić skali zainteresowania zwiadu WOP Polskimi Kolejami Państwowymi i ich pracownikami. W przedstawionym – w drugiej części opracowania – okresie 1975–1980 takich spraw nadal było mało.

SUMMARY

Due to their strategic importance, the railways were subject to particular surveillance by the state security apparatus of the Polish People's Republic. Since 1957, the related tasks were carried out by department III of the Security Service (Służba Bezpieczeństwa),

⁶⁷ AIPN Ka., sygn. 014/1132, Wniosek o wszczęcie sprawy operacyjnego sprawdzenia krypt. „Dociekliwy”, 4 XI 1971 r., k. 7; Wniosek o zaniechanie sprawy operacyjnego sprawdzenia krypt. „Dociekliwy”, 7 III 1974 r., k. 21; Analiza sprawy operacyjnego sprawdzenia krypt. „Dociekliwy”, nr rejestr[acyjny] 20 970, 7 III 1974 r., k. 78–81. W marcu 1974 r., w piśmie do I zastępcy komendanta powiatowego MO ds. SB w Lublińcu, Referat SB KP MO w Tarnowskich Górach, na podstawie poczynionych ustaleń, wskazując w szczególności na prawnie nielegalną postawę Wuttkego opowiedział się za udzieleniem mu zezwolenia na wyjazd stały do RFN. *Ibidem*, Pismo do I zastępcy komendanta powiatowego MO ds. SB w Lublińcu, 1 III 1974 r., k. 77.

⁶⁸ AIPN Ka., sygn. 050/52, Wniosek o założeniu kwestionariusza ewidencyjnego, 4 V 1973 r., s. 3–4; Wniosek o zaniechanie prowadzenia kwestionariusza ewidencyjnego, 25 IX 1974 r., s. 28.

which centered its operations on broadly understood economy issues. The security apparatus not only counteracted the oppositional activities among the railway workers; broad range of its tasks encompassed also counter-intelligence protection of the railways, combating economic irregularities, investigating the causes of rail accidents and catastrophes, as well as actively reacting on unwanted phenomena occurring within the state railways. All activities listed above were described with an umbrella term of “railway protection”. The security apparatus created and developed so-called “unit files” for key railway facilities, such as regional directorates of state railways, Rail Rolling Stock Repair Workshops (Zakłady Naprawcze Taboru Kolejowego – ZNTK), railway junctions and crucial railway lines. In 1970 and from then on, the activities of the Security Service were systematized through establishing the so-called “unit cases” for the key organizational units of the railways. Several operations of other types were also undertaken.

BIBLIOGRAFIA / REFERENCES

- Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie, sygn. 00178/794, 001834/2238, 0193/5073, 2241/385.
- Oddziałowe Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Białymstoku, sygn. 087/172, 0174/232.
- Oddziałowe Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Gdańsku, sygn. 003/26, 0046/124, 0046/764.
- Oddziałowe Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Katowicach, sygn. 02/301, 07/176, 08/882, 010/11, 010/12, 014/1132, 014/1170, 028/453, 030/79, 030/334, 032/132, 0235/567.
- Oddziałowe Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Krakowie, sygn. 059/129.
- Oddziałowe Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Szczecinie, sygn. 0011/1997.
- Oddziałowe Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej we Wrocławiu, sygn. 032/584, 037/91, 053/1499, 053/1736, 065/192, 067/113.
- Dziennik Ustaw 1956, nr 54, poz. 241.
- Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 1, 1944–1956, red. Krzysztof Szwagrzyk, Warszawa 2005.
- Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 2, 1956–1975, red. Paweł Piotrowski, Warszawa 2006.
- Aparat bezpieczeństwa w Polsce w latach 1954–1956. Taktyka, strategia, metody*, wstęp Andrzej Paczkowski, wybór i oprac. Grzegorz Majchrzak, Andrzej Paczkowski, Warszawa 2011.
- Bereszyński Zbigniew, *Koleje pod specjalnym nadzorem. Aparat bezpieczeństwa Polski Ludowej jako instrument nadzoru państwowego nad kolejją w latach 1945–1956*, [w:] *Państwo wobec kolei żelaznych w Polsce*, red. Michał Kapias, Dawid Keller, Rybnik 2017, s. 309–349.

- Dominas Przemysław, Przerwa Tomasz, *Od kolei na Dolnym Śląsku po Koleje Dolnośląskie*, Łódź 2017.
- Dominiczak Henryk, *Organy bezpieczeństwa PRL 1944–1990*, Warszawa 1997.
- Frazik Wojciech, Musiał Filip, Szpytma Mateusz, Wenkar Michał, *Ludzie bezpieki województwa krakowskiego. Obsada stanowisk kierowniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa w województwie krakowskim w latach 1945–1990*, Kraków 2009.
- Historyczno-prawna analiza struktur organów bezpieczeństwa państwa w Polsce Ludowej (1944–1990)*. Zbiór studiów, red. Adrian Jusupović, Rafał Leśkiewicz, Warszawa 2013.
- Instrukcje o pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa (1945–1989)*, wstęp i oprac. Tadeusz Ruzikowski, Warszawa 2004.
- Kruk Bartosz, *Działalność Ekspozytury Kolejowej Bezpieczeństwa Publicznego przy DOKP we Wrocławiu i jej oddziałów w latach 1946–1949*, [w:] „Budujemy socjalizm...”, red. Robert Klementowski, Sebastian Ligarski, Wrocław 2010, s. 62–69.
- Kruk Bartosz, *Kolej na Dolnym Śląsku w latach 1945–1949: odbudowa i funkcjonowanie w cieniu militaryzacji*, Wrocław–Lubin 2020.
- Kruk Bartosz, *Militaryzacja kolei jako element umacniania władzy ludowej w Polsce po II wojnie światowej*, [w:] *Państwo wobec kolei żelaznych w Polsce*, red. Michał Kapias, Dawid Keller, Rybnik 2017, s. 294–307.
- Kruk Bartosz, *Militaryzacja kolei na przykładzie Dyrekcji Okręgowej Kolei Państwowych we Wrocławiu w latach 1945–1949*, [w:] *Gospodarka i społeczeństwo a wojskowość na ziemiach polskich*, red. Tomasz Głowiński, Krzysztof Popiński, Wrocław 2010, s. 487–498.
- Nawrocki Zbigniew, *Struktura aparatu bezpieczeństwa*, [w:] *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 1, 1944–1956, red. Krzysztof Szwaagrzyk, Warszawa 2005, s. 25–48.
- Piotrowski Paweł, *Struktury Służby Bezpieczeństwa MSW 1975–1990*, „Pamięć i Sprawiedliwość”, 2003, 1, s. 51–107.
- Terlecki Ryszard, *Miecz i tarcza komunizmu. Historia aparatu bezpieczeństwa w Polsce 1944–1990*, Kraków 2007.

O AUTORZE

dr Zbigniew Bereszyński, pracownik Instytutu Śląskiego z siedzibą w Opolu; zajmuje się historią społeczno-polityczną Śląska Opolskiego oraz historią aparatu bezpieczeństwa w PRL; autor m.in. monografii: *NSZZ „Solidarność” i rewolucja solidarnościowa na Śląsku Opolskim 1980–1990*, Opole 2014; *Komunistyczny aparat bezpieczeństwa i ludność niemiecka na Górnym Śląsku w latach 1945–1990*, wyd. 2, Opole–Gliwice 2019. Adres mailowy: zbereszyński@wp.pl